

Scheiden zou niet zo normaal moeten zijn

Scheiden heeft negatieve gevolgen. Voor kinderen, ook als ze volwassen worden, én voor het functioneren van maatschappelijke instituties zoals scholen. Jaap Dronkers wil scheiden moeilijker maken: ‘versterking van huwelijks- en samenlevingscontracten door betere wetgeving zou de kans op het in stand houden van relaties kunnen vergroten, in het belang van de volgende generatie’.

JAAP DRONKERS

Binding in een samenleving gaat niet alleen over de integratie van migranten, over de anonimiteit van grote steden of over omgangsvormen.’ De belangrijkste institutie voor het versterken van binding in samenlevingen is de band tussen twee volwassenen en hun kinderen, soms ook het kerngezin genoemd. Dat kerngezin staat al een paar decennia onder druk door hoge echtscheidingspercentages, ook op het Europese continent, hoewel de cijfers nog steeds lager zijn dan die in het Verenigd Koninkrijk of de Verenigde Staten.

120 De echtscheidingspercentages in West- en Noord-Europa lijken lager dan in de Verenigde Staten, omdat in die Europese landen veel langdurige relaties waar kinderen uit voortkomen niet door een formeel huwelijk bekrachtigd zijn,

Over de auteur Jaap Dronkers is hoogleraar ‘*International comparative research on educational performance and social inequality*’ aan het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht

Noten zie pagina 130

maar zijn gebaseerd op samenlevingscontracten van meer of minder civielrechtelijke aard. Ook is ongehuwd samenleven als er kinderen zijn in die Europese landen (nog) geen negatieve keuze van laaggeschoolde vrouwen, zoals dat wel het geval is in de Verenigde Staten. In West- en Noord-Europa is ongehuwd samenleven eerder een lifestyle-kenmerk dan een indicatie van armoede of van de aanwezigheid van een etnisch getto.

Die hoge percentages ongehuwd samenlevende volwassenen met kinderen in West- en Noord-Europa flatteren de echtscheidingspercentages. Want ook de relaties van ongehuwd samenlevende ouders worden verbroken en soms zelfs in een hoger tempo dan huwelijken. (Hoewel over de precieze interpretatie van die hogere scheidingskans van ongehuwd samenwonenden nog wetenschappelijke strijd plaatsvindt: is het een gevolg van de lossere zeden van de ongehuwden of van hun lagere commitment aan de relatie?) De registratie van de scheidingen van samenwonende ouders met kinderen, hangt in feite af van de juridische aard van de

samenlevingscontracten: alleen de opzegging van de officieel geregistreerde contracten wordt meestal geregistreerd. Dat betekent dat er een grijs gebied is van niet-geregistreerde relaties. Dat grijze gebied leidt tot een onderschatting van het aantal verbroken relaties (al dan niet gehuwd en al dat niet met formele samenlevingscontracten). Maar in landen waar echtscheiding moeilijk is (Ierland, Spanje, Polen) kunnen

echtscheidingspercentages ook geflatteerd zijn. Ouders die in de praktijk niet meer samenwonen, staan daar vaak officieel nog steeds geregistreerd als getrouwd.

Daarom zijn de gegevens uit PISA 2003 — waarin de werkelijke gezinssituatie van vijftienjarige scholieren vanuit het perspectief van de kinderen zelf voor de laatste keer goed is gemeten — zo belangrijk (tabel 1).² Zij laten voor de

Tabel 1 De gezinstypes van vijftienjarige leerlingen in westerse (kandidaat-)OECD-landen vanuit het perspectief van de kinderen (procenten)

	vader & moeder	moeder alleen	vader alleen	moeder & ander	vader & ander	anderen
vs	54	15	3	16	3	5
Letland	60	9	6	22	2	5
vk	63	8	2	19	2	2
Noorwegen	63	19	5	7	1	2
Canada	64	7	2	12	3	2
Denemarken	64	17	3	8	1	2
Griekenland	64	17	2	2	0	4
Nw-Zeeland	65	5	2	19	4	5
Zweden	66	14	4	10	2	2
Frankrijk	68	11	2	12	2	2
Finland	69	9	2	15	2	1
Australië	69	8	2	15	3	3
Duitsland	70	7	1	12	2	1
België	71	7	2	13	2	2
IJsland	71	4	1	19	2	2
Hongarije	72	10	1	12	2	2
Tsjech.Rep.	72	3	0	18	2	1
Zwitserland	73	12	1	10	1	1
Luxemburg	73	7	1	12	2	3
Portugal	75	10	1	5	1	4
Oostenrijk	76	6	1	13	1	2
Nederland	76	6	1	10	2	2
Liechtenstein	77	8	2	9	2	1
Ierland	78	7	1	9	1	1
Italië	79	10	1	5	1	3
Spanje	81	7	1	9	1	1
Slowakije	82	4	0	10	1	1
Polen	86	3	0	8	1	1

Bron: eigen berekening met gewogen PISA 2003. Ontbrekende % te wijten aan ontbrekende antwoorden

Jaap Dronkers *Scheiden zou niet zo normaal moeten zijn*

westerse OECD-landen een realistischer beeld zien dan officiële statistieken over echtscheiding.³ Bijna de helft van vijftienjarige leerlingen in de Verenigde Staten woont niet meer bij zijn beide ouders. In de Scandinavische landen en het Verenigd Koninkrijk geldt dat voor 30 tot 40% van de vijftienjarige leerlingen. Nederland is wat dit betreft nog steeds een gezinsland: meer dan 20% van de vijftienjarige leerlingen woont niet bij zijn beide ouders. Maar zelfs in Polen woont 15% van de vijftienjarige leerlingen niet bij zijn beide ouders. Ondanks alle emancipatie komt het moeder-alleen of 'moeder & ander'-gezinstype in alle landen meer voor bij vijftienjarige leerlingen dan het vader-alleen of 'vader & ander'-gezinstype.

Het gaat dus in de OECD-landen om flinke percentages kinderen die niet met hun beide ouders samenwonen. Tegelijkertijd bestaan er grote verschillen tussen deze landen wat betreft het aandeel van de verschillende gezinstypen. In deze bijdrage ga ik vooral in op de gevolgen van de verschillen in scheidingspercentages voor de betrokken samenlevingen. Ik beperk mij daarbij tot de gevolgen voor de verdere levensloop van de betrokken kinderen en voor het functioneren van maatschappelijke instituties in die samenlevingen, omdat die beide de binding in de samenleving het sterkst beïnvloeden. Een landenvergelijking van gevolgen van verschillende scheidingspercentages is tamelijk zeldzaam, omdat de gevolgen van scheiding in beleid en onderzoek als een individueel verschijnsel worden beschouwd, die — zo is de verwachting — met een ruimhartig sociaal beleid en een brede acceptatie van het fenomeen scheidingen zullen verdwijnen. Als eerste stap behandel ik een belangrijke verandering in de maatschappelijke achtergrond van scheidingen.

GEZONKEN CULTUURGOED

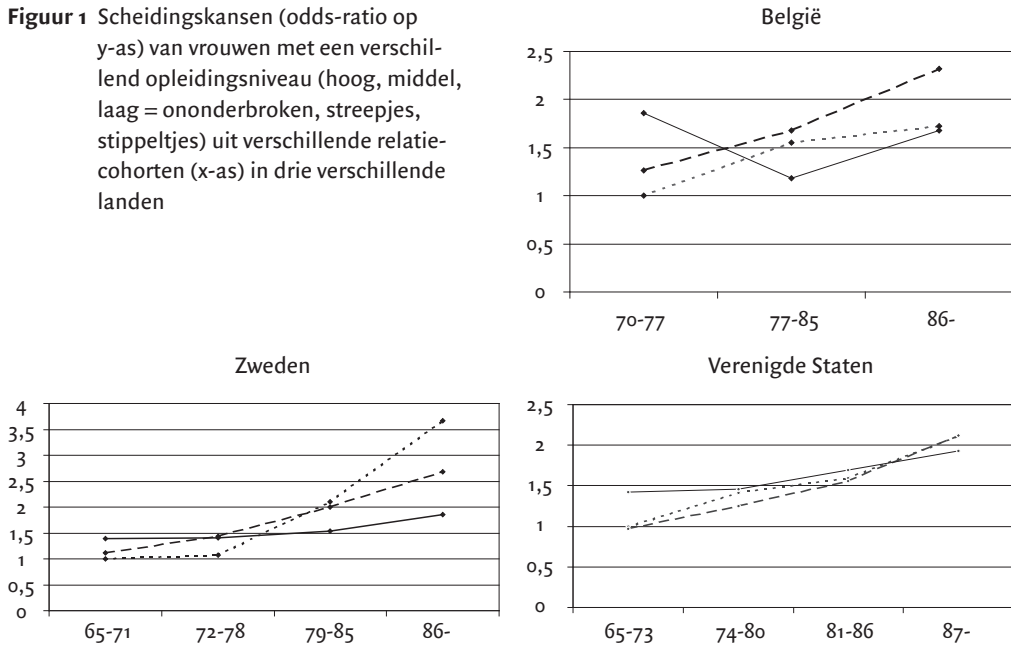
William J. Goode was de eerste wetenschapper die suggereerde dat er een verband zou kunnen bestaan tussen scheidingspercentages en de sociale achtergronden van scheidingen.⁴ Hij ver-

wachtte dat de oorspronkelijke positieve relatie tussen sociale status en scheiding — kenmerkend voor de vroege stadia van modernisering met hoge wettige, sociale en economische hindernissen voor scheiding — langzamerhand zou afnemen door het opheffen van die hindernissen. In moderne samenlevingen met lage wettige drempels en lage sociale en economische kosten van scheiding, verwachtte hij dat het echtscheidingsrisico in de lagere sociale klassen hoger zou worden, omdat mensen in die klassen meer huwelijksproblemen zullen hebben (als gevolg van economische beperkingen) en zij minder sociale, economische en intellectuele hulpbronnen hebben om die problemen te overwinnen.

Goode blijkt meer gelijk te hebben gekregen dan hij wellicht hoopte. Zo vond ik bij een vergelijking van de scheidingskansen van twee geboortegeneraties in Nederland (1940 en 1958) dat bij de oudere generatie nog een positieve relatie bestond tussen jeugdige intelligentie en scheiding, maar dat dit verband bij de jongere generatie negatief was.⁵ In een publicatie met J. Härkönen liet ik in 2007 zien dat deze omslag zich steeds voordeed als in moderne samenlevingen de percentages scheidingen toenemen.⁶ Als er weinig vrouwen scheiden in een samenleving is de samenhang tussen de opleiding van vrouwen en de echtscheidingskans positief (hooggeschoolden scheiden meer), maar als er in samenlevingen veel gescheiden gaat worden, dan wordt die samenhang negatief (laaggeschoolden scheiden meer). Figuur 1 laat dit zien voor drie verschillende OECD-landen (België, Zweden en de Verenigde Staten) waarin gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw de scheidingspercentages opliepen. Uit de figuur blijkt dat hooggeschoolde vrouwen (de ononderbroken lijn) in het jongste relatiecohort⁷ een lagere scheidingskans hebben dan laaggeschoolde vrouwen (de stippellijn), terwijl in het oudste relatiecohort hooggeschoolde vrouwen nog vaker scheiden dan laaggeschoolden.

Er zijn geen tekenen dat deze verandering in de relatie tussen de opleiding van vrouwen

Figuur 1 Scheidingskansen (odds-ratio op y-as) van vrouwen met een verschillend opleidingsniveau (hoog, middel, laag = ononderbroken, streepjes, stippeltjes) uit verschillende relatiecohorten (x-as) in drie verschillende landen

Bron: Härkönen en Dronkers, 2007⁸

en de echtscheidingskans bij stijgende scheidingspercentages in de eenentwintigste eeuw is gestopt. De hoge hindernissen voor scheiding bij de oudste relatiecohorten zijn door de democratisering van scheiding vervangen door een gebrek aan hulpbronnen om relaties in stand te houden als er huwelijksproblemen ontstaan bij de jongste relatiecohorten.

Hierdoor lijkt scheiding dus op voetballen. Wat ooit een activiteit van de hogere klassen was, zinkt in de loop van een eeuw naar de lagere klassen. Men kan deze verandering terugvinden als men de krantenberichten over 'geweld in de relationele sfeer' volgt: meestal betreft het geweld dat voortvloeit uit de onmacht van lager geschoolde ex-partners hun scheiding te verwerken. Het betekent ook dat bij pleidooien voor een verdere liberalisering van de wet- en regelgeving van huwelijken en relaties niet alleen gedacht moet worden aan hooggeschoolden, maar juist aan mensen die over minder

sociale, economische en intellectuele hulpbronnen beschikken om spanningen in hun relatie te overwinnen. Bovendien vinden lager geschoolde vrouwen na de scheiding moeilijker een plaats op de arbeidsmarkt en hebben zij de kleinste kans op voldoende alimentatie voor hun kinderen. Het liberaliseren van echtscheiding is dus niet automatisch in het belang van de lagere middenklassen. Het is daarom niet vreemd dat rechtse *family values* juist worden aangehangen door die lagere middenklasse.

123

GEVOLGEN VOOR ONDERWIJSPRESTATIES

Eigenlijk bestaat er grote consensus onder empirische onderzoekers dat een scheiding van al dan niet gehuwde ouders negatieve gevolgen heeft voor de onderwijsprestaties van hun kinderen. Dat betekent niet dat alle negatieve verschijnselen van eenoudergezinnen toegeschreven mogen worden aan die scheiding. Kinderen

Jaap Dronkers *Scheiden zou niet zo normaal moeten zijn*

van ouders die in de toekomst zullen gaan scheiden, ondervinden al voordat deze gescheiden zijn, de nadelige gevolgen van de slechte relatie van hun ouders.⁹ Gescheiden ouders kunnen nog lang na hun scheiding doorgaan met ruziën (in elk geval vanuit het perspectief van hun kinderen¹⁰) en hun kinderen zullen

van die post-scheidingconflicten de nadelige gevolgen voor hun onderwijsprestaties ondervinden.¹¹ Maar ook als met deze afzonderlijke vooraf- en achteraf-effecten rekening wordt gehouden, beïnvloedt de ouderlijke scheiding nog steeds de onderwijsprestaties van kinderen negatief.

Tabel 2 Verschil in wiskundescores tussen vijftienjarige leerlingen in vergelijking met die van leeftijdgenoten die wonen met hun beide ouders, gecorrigeerd voor verschillen in economische, culturele en sociale achtergronden van de ouders in de westerse (kandidaat-)OECD-landen (geordend op % gezinnen met vader en moeder, zie ook tabel 1).

	moeder alleen	vader alleen	moeder & ander	vader & ander	anderen
vs	-44	-32	-10	-6	-58
Letland	-6	-1	7	-1	-33
VK	-21	-15	2	-2	-28
Noorwegen	-15	-15	-8	2	-15
Canada	-17	-20	-16	-9	-43
Denemarken	-15	-32	-5	-31	-50
Griekenland	-15	-26	0	10	-34
Nw-Zeeland	-43	-27	-5	-11	-61
Zweden	-17	-14	-5	-9	-56
Frankrijk	-17	-28	-2	-18	-20
Finland	-8	7	-2	2	-22
Australië	-25	-27	-12	-22	-39
Duitsland	-16	5	-1	9	-34
België	-43	-26	-14	-12	-66
IJsland	-5	-35	-4	-22	-20
Hongarije	-18	-5	2	1	-44
Tsjech.Rep.	-9	-10	-1	-5	-12
Zwitserland	-29	-23	-3	-9	-65
Luxemburg	-25	-43	-6	-4	-43
Portugal	-17	10	7	-69	-33
Oostenrijk	-11	-11	1	-18	-21
Nederland	-27	-21	-22	4	-42
Liechtenstein	-22	x	2	x	x
Ierland	-37	-23	-9	7	-53
Italië	-17	-12	-5	-6	-33
Spanje	-13	-6	1	-9	-46
Slowakije	9	25	-10	-48	-53
Polen	-21	8	-5	0	-31

124

Bron: eigen berekening met gewogen PISA 2003; x = aantal leerlingen < 25

Tabel 2 geeft een voorbeeld van de omvang van de gevolgen van het gezinstype voor onderwijsprestaties. Evenals tabel 1 is deze gemaakt op basis van PISA 2003-gegevens. Daarin zijn de hogere of lagere wiskundescores van vijftienjarige leerlingen te zien in vergelijking met die van leerlingen in gezinnen met een vader en een moeder. Daarbij is rekening gehouden met de verschillen in economische, culturele en sociale achtergronden van de ouders. Nota bene: een verschil van 20 punten tussen landen (ongeveer het verschil tussen Finland en Nederland) wordt groot genoeg geacht door de meeste deskundigen om aan te dringen op onderwijshervormingen in het lager scorende land.

Allereerst laat tabel 2 zien dat de gevolgen in de Verenigde Staten uitzonderlijk groot zijn in vergelijking met die van Europese landen. Dat betekent dus dat niet alle uitkomsten uit de Verenigde Staten ook geldig zijn voor Europa.¹² Leerlingen in gezinnen met alleen een moeder hebben in bijna alle landen lagere wiskundescores dan vergelijkbare leerlingen in gezinnen met een moeder en vader, maar de verschillen zijn niet overal even groot. In Slowakije scoren leerlingen uit gezinnen met alleen een moeder zelfs hoger. In Letland, Finland, IJsland en de Tsjechische Republiek zijn de negatieve verschillen klein, maar in de Verenigde Staten, Nieuw Zeeland en België zijn ze erg groot.

De verschillen in wiskundescores tussen leerlingen in gezinnen met alleen een vader en die van vergelijkbare leerlingen in gezinnen met moeder en vader zijn in veel landen kleiner, behalve in Canada, Denemarken, Griekenland, Frankrijk, Australië, IJsland, de Tsjechische Republiek en Luxemburg. De verschillen in wiskundescore tussen leerlingen in gezinnen met een moeder en een andere volwassene en die van vergelijkbare leerlingen in gezinnen met moeder en vader zijn in alle landen relatief klein, behalve in Nederland. De verschillen in wiskundescore tussen leerlingen in gezinnen met andere volwassenen dan hun ouders en die van vergelijkbare leerlingen in gezinnen met hun moeder en vader zijn in alle landen erg groot.

Voor het goede begrip van de consequenties van hoge echtscheidingspercentages in een samenleving sta ik kort stil bij de wijze waarop echtscheiding (de belangrijkste oorzaak voor het ontstaan van eenoudergezinnen) een negatieve invloed uit kan oefenen op de onderwijsresultaten van kinderen. McLanahan en Sandefur noemen drie typen hulpbronnen die hierbij van belang zijn.¹³ Allereerst benadrukken zij het belang van financiële hulpbronnen en het verlies aan inkomen dat gewoonlijk gepaard gaat met een (echt)scheiding. Na een scheiding zijn er niet één maar twee huishoudens die onderhouden moeten worden, zodat een aantal vaste lasten (zoals hypotheek of huur) niet meer door

Alleenstaande ouders kunnen minder tijd besteden aan hun kinderen

twee partners gedeeld kan worden. Er is dus een verlies aan schaalvoordelen na een scheiding en een direct gevolg hiervan kan zijn dat de betrokken kinderen naar een kwalitatief minder goede school gestuurd worden, wat hun onderwijsprestaties niet ten goede komt. Inkomen kan de schoolprestaties ook op een andere wijze beïnvloeden, namelijk doordat het een kind in staat stelt deel te nemen aan buitenschoolse activiteiten zoals naschoolse lessen, schoolreises of zomerkampen. Dergelijke activiteiten kunnen de vaardigheden van een kind direct verbeteren, maar ook indirect via het opdoen van algemene kennis, wat vervolgens het leren vergemakkelijkt.

Echtscheiding gaat in het algemeen ook gepaard met een (tijdelijke) afname in ouderlijke betrokkenheid bij de opvoeding van kinderen. Ouderlijke betrokkenheid omvat met name de tijd die ouders besteden aan lezen met hun kinderen, het helpen met huiswerk of luisteren naar verhalen over hun ervaringen op school. Daarnaast behelst ouderlijke betrokkenheid

Jaap Dronkers *Scheiden zou niet zo normaal moeten zijn*

het vermogen en de bereidheid van ouders om toezicht te houden op hun kinderen bij sociale activiteiten buiten school, wat de kans vermindert dat zij in de problemen komen. Ten slotte verwijst ouderlijke betrokkenheid naar activiteiten die verband houden met school, zoals hulp bij schoolevenementen, het bijwonen van ouderavonden, of zelf contact opnemen met leerkrachten of schoolbestuurders. Na een (echt)scheiding nemen de kwaliteit en kwantiteit van ouderlijke betrokkenheid echter af. Ook moeten alleenstaande ouders hun beschikbare tijd verdelen tussen werk en huishouden, waardoor zij minder tijd kunnen besteden aan de kinderen vergeleken met een situatie waarin zij samen met een partner een huishouden runnen. Daarnaast worden alleenstaande ouders niet door een partner gesteund en gecorrigeerd in hun manier van opvoeden, waardoor een verkeerde opvoedstijl minder snel aan het licht komt.

Tot slot zullen kinderen van gescheiden ouders te maken krijgen met een verlies aan sociale hulpbronnen, of specifiek, een verlies aan hulpbronnen die verband houden met de omgeving waarin zij wonen. Eenoudergezinnen moeten vaak in buurten gaan wonen met een lagere sociaaleconomische status, vanwege het gereduceerde inkomen. Ook neemt de binding van kinderen met de buurt waarin zij wonen af na een scheiding. Sterke bindingen met de buurt verschaffen een kind sociaal kapitaal in de vorm van emotionele steun en informatie over de bredere omgeving. Een verhuizing die vaak met een scheiding gepaard gaat van de ene buurt naar de andere, of zelfs van de ene stad naar de andere, verbreekt de bindingen van een kind met de buurt waarin het woonde.

Zelfs wanneer een scheiding niet gepaard gaat met een verhuizing, komt het vaak voor dat alleenstaande ouders niet de tijd of energie hebben om te blijven investeren in vriendschappen, bijvoorbeeld door stress of een depressie, waardoor zij slechts vrienden verliezen zonder nieuwe vriendschappen aan te gaan. Het gevolg hiervan is bijvoorbeeld dat alleenstaande ouders

minder informatie hebben over goede scholen of minder bekend zijn met buitenschoolse activiteiten, wat de schoolprestaties van hun kinderen niet ten goede komt.

GEVOLGEN VOOR KINDEREN

Gescheiden ouders beschikken dus over minder sociale en economische hulpbronnen waardoor de onderwijskansen (maar ook de verdere levenskansen) van hun kinderen negatief beïnvloed worden.¹⁴ Zoals tabel 1 al indirect liet zien, verschillen OECB-landen nogal in de hoogte van hun scheidingspercentages. Tabel 2 liet daarbij zien dat de gevolgen van het leven in een bepaald gezinstype in de ene samenleving anders kan uitpakken dan in een andere.

Er bestaan twee tegengestelde verwachtingen betreffende de relatie tussen hoge scheidingspercentages en de gevolgen van scheiding voor kinderen. De eerste verwachting veronderstelt dat de hoge scheidingspercentages het eenouderschap hoe langer hoe meer normaal maakt, waardoor het geaccepteerd raakt. Omdat de negatieve effecten van eenouderschap hoofdzakelijk bepaald worden door de negatief afwijkende positie van alleenstaande ouders, zal het negatieve effect van scheiding door de stijgende scheidingspercentages afnemen, zo wordt gedacht.

De tweede verwachting veronderstelt dat door de toename van scheidingspercentages het negatieve gevolg van een scheiding juist toeneemt. Deze verwachting is gebaseerd op de veronderstelling dat in samenlevingen met hoge scheidingspercentages ouders minder bereid zijn hun op dat moment onbevredigende relaties in stand te houden. In die landen scheiden daarom ouders al bij een lager niveau van conflicten dan in samenlevingen met lage scheidingspercentages. Kinderen in landen met hoge scheidingspercentage hebben echter minder voordelen van hun ouderlijke scheiding (want er waren minder ernstige conflicten in de familie), maar hebben wel de kosten van de ouderlijke scheiding (psychologische spanning,

lager inkomen, verslechtering en vermindering van ouderlijk contact, afname in ouderlijke steun en toezicht).

Er is meer empirische steun voor de tweede verwachting (bij hogere scheidingspercentages is het negatieve gevolg voor kinderen groter) dan voor de eerste verwachting. Zo laat tabel 2 dat al gedeeltelijk zien. Pong, Dronkers en Hampden-Thompson en De Lange, Dronkers en Wolbers tonen in hun meer geavanceerde cross-nationale studies aan dat dit negatieve effect van opgroeien in een eenoudergezin varieert tussen landen: het verschil tussen de onderwijsprestaties van leerlingen uit een- en twee-oudergezinnen wordt groter als er in een land een groter aandeel eenoudergezinnen bestaat.¹⁵ Dit

Flitsscheidingsen zouden niet mogen voorkomen als er kinderen in het spel zijn

betekent dat negatieve gevolgen van scheiding geen tijdelijk verschijnsel is, dat verdwenen zal zijn als ouderlijke scheiding normaal wordt.

Ook bestrijken de negatieve gevolgen van scheiding voor kinderen een breed terrein: van onderwijsresultaten en problemen bij het opbouwen van eigen relaties tot crimineel gedrag. Bij die negatieve gevolgen gaat het niet alleen om kortetermijneffecten, maar ook om lange-termijneffecten (25 jaar), zoals de verhoogde scheidingskans van kinderen van gescheiden ouders in bijna alle OECD-landen.¹⁶

De negatieve gevolgen voor de lange termijn komen ook voor in landen met hoge scheidingspercentage en een grote maatschappelijke acceptatie van scheiding. Zo vonden Erola, Härkönen & Dronkers dat kinderen van gescheiden ouders in Finland een kleiner kans hebben om een partner met een hoog onderwijsniveau (en in het bijzonder met universitair niveau) te vinden, ook nadat zij rekening hielden met opleidingsniveau, leeftijd bij eerste

relatie et cetera.¹⁷ De auteurs verklaren dat met de lagere interpersoonlijke vaardigheden en de geringere verbinding met intieme relaties van kinderen van gescheiden ouders, dat hun een nadeel geeft op de Finse relatiesmarkt.

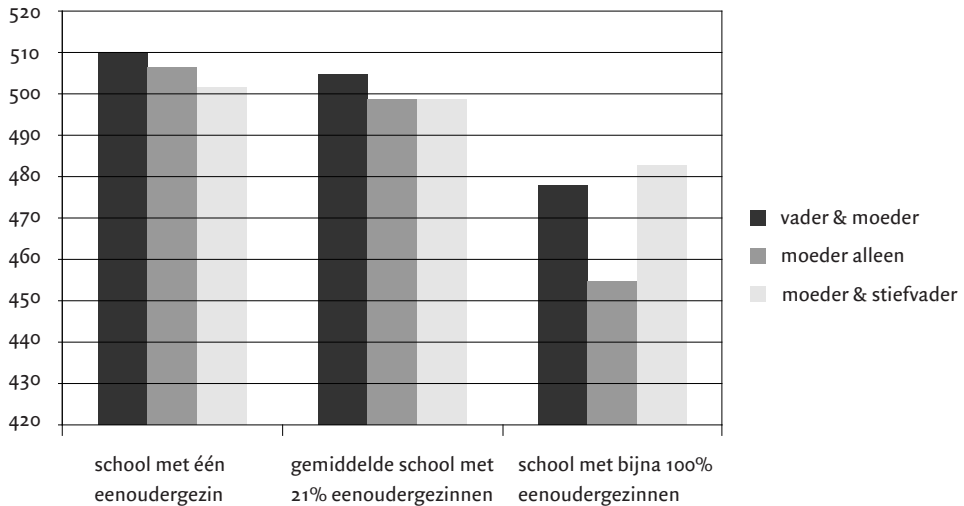
Wel moet onderstreept worden dat de hoogte van het ouderlijk onderwijs veel belangrijker is voor de levensloop van kinderen dan de scheiding van hun ouders. Gesteld voor de opties 'hoge ouderlijke opleiding maar gescheiden' of 'lage ouderlijke opleiding maar bij elkaar' is vanuit het perspectief van levenskansen de eerste het meest voordelig. Maar de effecten van een scheiding door de ouders op de latere levenskansen van hun volwassen kinderen is aantoonbaar en niet verwaarloosbaar.

MAATSCHAPPELIJKE INSTITUTIES

Ouderlijke scheiding heeft dus langdurige gevolgen voor het leven van kinderen. Gevolgen die niet met enkele welgekozen maatregelen opgevangen kunnen worden en die niet automatisch kleiner worden als scheiden normaal wordt in een samenleving. Maar het zou kunnen zijn dat een hoog percentage gescheiden ouders ook het functioneren van maatschappelijke instituties aantast. Dat zal ik hier illustreren aan de hand van het onderwijs, maar ik zou het ook kunnen laten zien aan de hand van een afname van contacten tussen grootouders, gescheiden ouders en kleinkinderen.¹⁸

De Lange, Dronkers en Wolbers laten zien, opnieuw met cross-nationale PISA-data, dat alle leerlingen op scholen met een groot aantal leerlingen uit eenoudergezinnen minder goed presteren, zelfs na controle voor de sociaal-economische compositie van de school, de schoolgrootte, het percentage leerlingen met een immigratieachtergrond op die school en de urbanisatiegraad van de woonplaats (figuur 2).¹⁹ Dit negatieve effect van het percentage leerlingen uit eenoudergezinnen per school kan verder niet verklaard worden door het percentage leerlingen uit eenoudergezinnen in het desbetreffende land, aangezien de auteurs

Figuur 2 De wiskundescores van gemiddelde vijftienjarige leerlingen in vergelijkbare gezinnen met vader en moeder (donkergrijs), gezinnen met alleen een moeder (middelgrijs) en gezinnen met een moeder en stiefvader (lichtgrijs), in scholen met de laagste, het gemiddelde en de hoogste percentages alleenstaande ouders in scholen.

Bron: De Lange, Dronkers & Wolbers, 2011; eigen bewerking

128 rekening houden met het percentage leerlingen uit eenoudergezinnen in de vergeleken OECD-landen. Zoals gezegd presteren alle leerlingen op scholen met een groter percentage leerlingen uit eenoudergezinnen minder goed dan leerlingen op scholen met een kleiner percentage leerlingen van gescheiden ouders, ongeacht of hun eigen ouders al dan niet gescheiden zijn. Maar de schoolprestaties van leerlingen met een alleenstaande moeder zijn nog slechter op scholen met een hoog percentage leerlingen uit eenoudergezinnen, vergeleken met leerlingen uit twee-oudergezinnen.

In de literatuur worden twee verklaringen geopperd voor een negatief effect van een groot aandeel leerlingen uit eenoudergezinnen per school op de schoolprestaties van kinderen op die school: de achteruitgang van het sociale netwerk van de school en de afname in effectieve onderwijs- en leertijd op school en thuis.

Volgens Pong reikt de invloed van ouders verder dan hun eigen kind en dringt deze door tot in de buurt waarin zij wonen en de school in die buurt.²⁰ Scholen met een grote concentratie kinderen uit eenoudergezinnen worden gewoonlijk gekenmerkt door een lagere sociaaleconomische status en door minder sociaal kapitaal (namelijk in de zin van sociale contacten tussen ouders). Ook hebben alleenstaande ouders als gevolg van hun dubbele belasting met opvoedingstaken minder mogelijkheden (vanwege tijdgebrek, et cetera) om bij te dragen aan het sociale netwerk van de scholen van hun kinderen. Hierdoor zullen alle leerlingen op een dergelijke school minder goed presteren, vergeleken met leerlingen op scholen met een kleinere concentratie leerlingen uit eenoudergezinnen.

Naast deze sociaalnetwerk-verklaring voor de negatieve invloed van (echt)scheiding op schoolprestaties van kinderen, zijn de on-

derwijs- en leeromstandigheden moeilijker voor scholen met een groot aantal leerlingen uit eenoudergezinnen.²¹ De effectiviteit van onderwijs hangt vooral af van de hoeveelheid werkelijke tijd die beschikbaar is voor onderwijzen en leren. Op scholen waarop veel leerlingen zitten met problemen thuis of buitenshuis is de effectieve onderwijs- en leertijd sterk vermindert. Kinderen van gescheiden ouders hebben gemiddeld meer emotionele en andere problemen gerelateerd aan de scheiding van hun ouders als gevolg van het gebrek aan ouderlijke tijd en energie voor de opvoeding; de scheiding en de nasleep ervan slokken die tijd en energie op. Indien er in een klas meer leerlingen zitten met problemen gerelateerd aan de (echt)scheiding van hun ouders, zal er meer onderwijs- en leertijd van de hele klas gebruikt worden voor niet-schoole doeleinden waardoor er minder onderwijs- en leertijd overblijft en zo het bereikte onderwijsniveau lager wordt.

De huidige studies laten geen definitieve keuze tussen beide verklaringen toe, hoewel in Europa de verklaring van moeilijke onderwijs- en leeromstandigheden iets meer steun lijkt te vinden en in de Verenigde Staten de sociale netwerkverklaring. Wel vinden De Lange, Dronkers en Wolbers, als zij de Verenigde Staten buiten beschouwing laten, dat het negatieve effect van het percentage leerlingen uit eenoudergezinnen per school kleiner is (maar nog steeds significant) in landen met grotere percentages eenoudergezinnen, met name in Australië, België, Denemarken en Nederland.²² Dit laatste ondersteunt de verklaring dat wanneer scheiden meer normaal en algemeen geaccepteerd wordt, scholen leren hoe zij in hun onderwijs met de gevolgen van scheiding voor leerlingen moeten omgaan. De uitzonderlijke situatie in de Verenigde Staten laat echter zien dat dit leren door instituties geen automatisme is, misschien omdat de sociale netwerkverklaring daar meer relevant is en een school daaraan weinig kan veranderen.

Ook moet onderstreept worden dat de sociaaleconomische samenstelling van een school een veel belangrijker schoolkenmerk is

dan het percentage eenoudergezinnen op een school. Tegelijkertijd kan het effect van laatst genoemd schoolkenmerk niet herleid worden tot het eerste. Dit alles betekent dat scheiding niet uitsluitend een privé-aangelegenheid is, die alleen de direct betrokkenen raakt (hoe ernstig op zichzelf ook), maar dat echtscheiding ook consequenties heeft voor de ongelijkheid in de samenleving en het functioneren van het onderwijs, één van de belangrijkste instituties van moderne samenlevingen.

WAT TE DOEN?

Hoge scheidingspercentages in een samenleving hebben dus negatieve langetermijngevolgen voor de betrokken kinderen (ook als die volwassen zijn geworden) en voor het functioneren van maatschappelijke instituties als scholen en mantelzorg. Scheiding is dus geen individuele kwestie die alleen de betrokkenen aangaat, en waar de samenleving zich niet mee zou mogen bemoeien. Want zelfs als men een relatie van twee volwassenen met kinderen als een pure private aangelegenheid zou willen beschouwen, dan is het nog merkwaardig dat twee van de partijen (ouders) de overeenkomst kunnen ontbinden, zonder dat de derde partij (kinderen) die ontbinding kan verhinderen, terwijl kinderen daarvan de meest benadeelde partij zijn. Nog merkwaardiger is het dat die volwassenen ook nog eens geacht worden bij die scheiding de belangen van hun kinderen te behartigen, terwijl die belangen van ouders en kinderen niet parallel lopen.

Vanuit civielrechtelijke perspectief op de relatie tussen ouders en kinderen, zouden de kinderen een zware stem behoren te hebben in het al dan niet ontbinden van de relatie van hun ouders, die verder zou moeten reiken dan de bezoek- en woonregeling. Uiteraard is de realisatie van het principe van een dergelijke zware stem van kinderen erg moeilijk, juist door het gevaar van jurisdisering en bureaucratisering, maar dat betekent niet dat die zware stem een onjuist uitgangspunt van het beleid en wetgeving zou zijn.

Jaap Dronkers *Scheiden zou niet zo normaal moeten zijn*

Het betekent alvast dat als er kinderen bij betrokken zijn, flitsscheidingen niet mogelijk behoren te zijn. Hetzelfde behoort te gelden voor het ontbinden van samenlevingscontracten; ook die zouden niet zomaar ontbonden mogen worden als er kinderen bij betrokken zijn. Een wettelijke afkoelingsperiode van een jaar bij dergelijke scheidingen met kinderen, waardoor partners de tijd en de mogelijkheid voor bezinning en verzoening krijgen, zou verplicht moeten zijn.

Dit betekent niet dat men de mogelijkheid tot scheiding zou moeten afschaffen. De factoren die hebben geleid tot de huidige hoge scheidingspercentages (de secularisering van het alledaagse leven; de veranderende rollen van mannen en vrouwen; een toename van buitenshuis werken door vrouwen met kinderen)²³ zijn niet om te buigen zonder zeer drastische maatregelen met allerlei grote ongewenste gevolgen. Ook behoren volwassenen en kinderen uiteraard de mogelijkheid te hebben een gewelddadige relatie te beëindigen, omdat dat minder ernstige gevolgen heeft dan noodgedwongen bij elkaar blijven.²⁴

Maar dat betekent niet dat alle scheidingen bij de huidige hoge scheidingspercentages het gevolg zijn van ernstige conflicten en geweld binnen relaties. Daarom zou versterking van huwelijks- en samenlevingscontracten door betere

wetgeving (aanscherping van de gronden voor het verbreken van de relatie, een afkoelingsperiode; het versterken van de verzoeningsmogelijkheden, een zwaardere stem van kinderen) de kans op het in stand houden van relaties kunnen vergroten, in het belang van de volgende generatie.

Ook zou het beter geweest zijn als SIRE haar campagne rond scheiding niet gericht had op het voorkomen van schade aan kinderen door het haat zaaien tijdens en na een scheiding. SIRE had allereerst moeten bijdragen aan het versterken van stabiele relaties tussen volwassenen en hun kinderen. SIRE had tegen de vaders kunnen zeggen dat zij het meest profiteren van stabiele relaties met de moeder van hun kinderen, vooral op de lange termijn.²⁵ SIRE had tegen de moeders kunnen zeggen dat tweede relaties, na de mislukking van de eerste, meestal nog slechter aflopen en dus dat het verwachte leereffect van de eerste scheiding gering is.²⁶ SIRE had tegen de ouders kunnen zeggen dat een scheiding uitsluitend met het oog op mogelijk toekomstig geluk of ontplooiing, zelfs zonder haat zaaien, langdurige negatieve gevolgen heeft voor hun kinderen. Er zou dus bij scheiding niet meer mogen gelden: 'Baas in eigen huis, en het huis ten laste van de gemeenschap en de volgende generatie.'

Noten

- 1 Homepage: www.roa.unimaas.nl/cv/dronkers/nw_dronkers.htm. Bij het schrijven van dit artikel heb ik veel gebruikt van het artikel van M. de Lange, J. Dronkers & M. Wolbers (2011). 'Eenoudergezinnen en onderwijsprestaties vanuit een vergelijkend perspectief: de invloed van het percentage eenoudergezinnen per school'. in: Dronkers, J. (red.) Goede bedoelingen in het onderwijs. Kansen en misers. Amsterdam University Press, Amsterdam, pp. 179-202.
- 2 In PISA 2006 en PISA 2009 ont-

- breken die uitgebreide metingen van de gezinssituatie van de onderzochte leerlingen, ondanks dat het belang van de gezinssituatie voor onderwijsprestaties niet minder geworden is.
- 3 Een zeer klein deel van de vaders of moeders van vijftienjarige leerlingen zal overleden zijn, maar helaas verschaft PISA niet de oorzaken van het gezinstype. Het zeer kleine aandeel van overleden ouders kan echter de verschillen tussen landen niet verklaren.
- 4 Goode, William J. (1962) *Marital Satisfaction and Instability. A Cross-Cultural Class Analysis*

- of *Divorce Rates*. In Bendix, Reinhard and Lipset, Seymour Martin (red.), *Class, Status, and Power. Social Stratification in Comparative Perspective*. The Free Press, New York, pp. 377-387; Goode, William J. (1993) *World Changes in Divorce Patterns*. Yale University Press, New Haven. Goode, William J. (1970) *World Revolution and Family Patterns*. Free Press, New York.
- 5 Dronkers, J. (2002) 'Bestaat er een samenhang tussen echtscheiding en intelligentie?' Mens en Maatschappij 77: pp. 25-42.
- 6 Dronkers, J. & J. Härkönen

- (2008) 'The intergenerational transmission of divorce in cross-national perspective: Results from the Fertility and Family Survey.' *Populations Studies* 62: pp. 273-288.
- 7 Relatiecohort zijn personen die in dezelfde periode met een relatie beginnen.
- 8 Härkönen, J. & J. Dronkers (2006) Stability and Change in the Educational Gradient of Divorce. A Comparison of Seventeen Countries. *European Sociological Review* 22: pp. 501-507.
- 9 Fischer, T.F.C. (2007). 'Parental divorce and children's socio-economic success: conditional effects of parental resources prior to divorce and gender of the child'. *Sociology*, 41, pp. 475-495.
- 10 Ongeveer de helft van alle adolescente leerlingen met gescheiden ouders zegt dat hun ouders nog geregeld veel ruzie maken (Dronkers, J. (1996). 'Het effect van ouderlijke ruzie en echtscheiding op het welzijn van middelbare scholieren.' *Comenius* 16: pp. 131-147.
- 11 Dronkers, J. (1996). Voetnoot 10.
- 12 Daarom is het European Network for the sociological and demographic Study of Divorce 10 jaar geleden opgericht (www.eui.eu/Personal/Dronkers/NetworkDivorce.htm).
- 13 McLanahan, S. & G. Sandefur (1994). *Growing up with a single parent: what hurts, what helps?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 14 Amato, P.R. (2000). 'The consequences of divorce for adults and children'. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), pp. 1269-1287.
- 15 Pong, S-L., J. Dronkers & G. Hampden-Thomson (2003). 'Family policies and children's school achievement in single-versus two-parent families'. *Journal of Marriage and Family*, 65(3), pp. 681-699; Lange, M. de, J. Dronkers & M. Wolbers (2011). 'Eenoudergezinnen en onderwijsprestaties vanuit een vergelijkend perspectief: de invloed van het percentage eenoudergezinnen per school'. in: Dronkers, J. (red.) *Goede bedoelingen in het onderwijs. Kansen en missers*. Amsterdam University Press, Amsterdam, pp. 179-202.
- 16 Dronkers, J. & J. Härkönen (2008) 'The intergenerational transmission of divorce in cross-national perspective: Results from the Fertility and Family Survey.' *Populations Studies* 62: pp. 273-288.
- 17 Erola, J., J. Härkönen & J. Dronkers (2012) 'More careful or less marriageable? Parental divorce, spouse selection, and entry into marriage'. *Social Forces* (2012, in press).
- 18 Slechtere contacten tussen grootouders, gescheiden kinderen en kleinkinderen heeft gevolgen voor de kwaliteit van mantelzorg en de omvang van wederzijdse hulpverlening. Zie: Bucx, F. (2009). *Linked lives: Young adults' life course and relations with parents*. Proefschrift Universiteit Utrecht. De Graaf, P. M., & Fokkema, T. (2007). *Contacts between divorced and non-divorced parents and their adult children in the Netherlands: An investment perspective*. *European Sociological Review*, 23, pp. 263-277.
- 19 Lange, M. de, J. Dronkers & M. Wolbers (2011). Voetnoot 15.
- 20 Pong, S-L. (1998). 'The school compositional effect of single parenthood on 10th-grade achievement'. *Sociology of Education*, 71(1), pp. 24-43.
- 21 Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid. Beperkingen en mogelijkheden om ongelijke onderwijskansen te veranderen*. Amsterdam: Mets & Schilt / Wiardi Beckman Stichting.
- 22 Lange, M. de, J. Dronkers & M. Wolbers (2011). 'Eenoudergezinnen en onderwijsprestaties vanuit een vergelijkend perspectief: de invloed van het percentage eenoudergezinnen per school'. in: Dronkers, J. (red.) *Goede bedoelingen in het onderwijs. Kansen en missers*. Amsterdam University Press, Amsterdam, pp. 179-202.
- 23 Kalmijn, M. (2007). 'Gender differences in the effects of divorce, widowhood and remarriage on intergenerational support: Does marriage protect fathers?' *Social Forces*, 85, pp. 1079-1104; Poortman, A.G. & M. Kalmijn (2002). 'Women's Labour Market Position and Divorce in the Netherlands: Evaluating Economic Interpretations of the Work Effect'. *European Journal of Population* 18: pp. 175-202.
- 24 Dronkers (2006) voetnoot 10.
- 25 Dykstra, P.A., & Jong Gierveld, J. de (1998). 'Huwelijksgeschiedenis en informele en formele hulp aan ouderen'. In A. De Boer, W. Faessen & L. Heering (Eds.), *Pakhuizen van paleizen? Wonen, zorg en welzijn van ouderen nu en in de toekomst* (pp. 35-61); Kalmijn, M. (2007). 'Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990-2000'. *Population Studies* 61 (3): pp. 243-263.
- 26 Teachman, J. (2008). 'Complex Life Course Patterns and the Risk of Divorce in Second Marriages'. *Journal of Marriage and Family* 70: pp. 294-305.